

İNGİLİZ KONSOLOSLUK BELGELERİNDE BAĞDAT VİLAYETİ'NDE VEBA SALGINLARI (1875-1877)*

Halil İbrahim GÖRÜR¹

Öz

1875-1877 yıllarında Bağdat Vilayeti'nde ciddi bir veba salgını yaşanmıştır. Özellikle Bağdat İngiliz Başkonsolosluğuna ait yazışma ve kayıtlarda bölgede yaşanan salgına büyük önem verilmiştir. İncelediğimiz dönemde söz konusu konsolosluğun doktoru olan Cerrah Binbaşı William Henry Colvill'in dönemin Bağdat Başkonsolosu Albay John Pigott Nixon'a, İstanbul İngiliz Büyükelçiliğine ve İngiltere Dışişleri Bakanlığına sunmuş olduğu raporlarda ve istatistiki bilgilerde bölgede yaşanan trajedi gözler önüne serilmiştir. Bilhassa salgının zirve yaptığı Nisan-Mayıs aylarında ortaya çıkan ölüm oranları, vebanın bölgede neden olduğu insan kaybının ne boyutlara ulaştığını göstermektedir. Su ve karayolları üzerinde kurulan dâhili ve harici karantina istasyonlarına, ev ablukalarına, dezenfekte çalışmalarına ve alınan diğer tüm önlemlere rağmen yaşanan ölüm vakalarının önüne geçilememiştir. Çalışmamız temel olarak Doktor Colvill'in yukarıda zikrettiğimiz İngiliz makamlarına sunmuş olduğu haftalık-aylık veba raporlarına ve ölüm istatistiklerine, yapılan teşhis ve tedavi çalışmalarına, alınan önlemlere ve değerlendirmelere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağdat Vilayeti, Veba, Salgın, Karantina, Bağdat İngiliz Konsolosluğu.

* Bu çalışma, 20-22 Aralık 2017'de gerçekleştirilen 100. Yılında Uluslararası Bağdat (Medinetü's - Selâm) ve Kütü'l – Amâre Sempozyumu'nda sunulan bildirinin ek bilgi ve belgelerle genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, E-Posta: Halilibrahimgorur@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5866-9909

IN THE BRITISH CONSULATE DOCUMENTS PLAGUE EPIDEMICS ON PROVINCE OF BAGHDAD (1875-1877)

Abstract

There was a serious plague epidemic in Baghdad between 1875-1877. Especially, great importance has been given to that epidemic in the correspondences and records belonging to the British General Consulate in Baghdad. The tragedy in the region has been revealed in the reports and the statistical informations which have been submitted by Surgeon-Major William Henry Colvill who is a doctor of the mentioned consulate in the period that we studied, to the Colonel John Pigott Nixon who is Consulate General at Baghdad, the British Embassy in Istanbul and the British Foreign Office. In particular, the rates of death that occurred during April-May, when the epidemic reached its highest point, show that how the loss of man has reached the these dimensions caused by plague in the region. In spite of internal and external quarantine stations established in the waterways and overland routes, house blockades, disinfection work and all other precautions taken, the death cases have not been prevented. Our work is based mainly on the weekly-monthly plague reports and on the death statistics, diagnosis and treatment work done, precautions and evaluations that has been presented by Dr. Colvill to the British authorities we cited above.

Keywords: Baghdad Province, Plague, Epidemic, Quarantine, British Consulate in Baghdad.

GİRİŞ

İslam dünyasında ve Osmanlılarda “tâun”, “veba”, “hıyarcık”, “hıyarcıklı veba” ve “kıran” olarak adlandırılan veba, Batı’da ise “plague”, “black death”, “peste”, “pestit” gibi isimler almıştır (Varlık, 2011, s. 175, 2018, s. 35; Ünver, 1935, s. 72; Kılıç, 2004, s. 15-17). 1894 yılında Hong Kong’ta başlayan salgın sırasında Fransız bilim adamı Alexandre Yersin tarafından bulunarak “Yersinia pestis” adı verilen bakterinin neden olduğu bu hastalığın hıyarcıklı (bubonic), septisemik ve akciğer vebası (pnömonic) olarak bilinen üç yaygın türü vardır (Arık, 1991, s. 29; Gökhan, 1998, s. 55; Varlık, 2011, s. 175, 2018, s. 30).

Veba hayvandan insana bulaşan (zoonotik) bir hastalık olup, bilhassa enfeksiyona yakalanan fareler ve üzerlerindeki pireler vasıtasıyla insanlara geçtiği tespit edilmiştir. İnsan topluluklarının özellikle ticaret, seyahat ve göç gibi yoğun iletişim ve etkileşim faaliyetleri içerisinde olması ise bu hastalığın hızla yayılmasına ve salgın haline gelmesine sebep olmuştur (Varlık, 2018, s. 31; Panzac, 1997, s. 42-43). Vebanın en yaygın türü olan hıyarcıklı (bubonic) veba, titreme ve yüksek ateş nöbetleri ile başlayıp, halsizlik, şuur kaybı, denge bozukluğu, konuşma zorluğu, yüksek nabız ve solunum, kusma ve ishal ile devam eden belirtileri vardır. Özellikle lenf bezlerine saldıran bu bakteri kasık bölgesi, koltuk altı ve boyunda şiddetli sızı veren sıralı yumruların (hıyarcık) oluşmasına yol açar ki bunlar hıyarcıklı vebanın karakteristik belirtileridir. Ağır vakaların son günlerinde dalak ve karaciğerde şişlik, solunum zorluğu, kalp ritmi düzensizliği ve koma hali gerçekleşir. Bu veba türünde ölüm oranı % 50-70 arasında olup hastalar genellikle 3-6 gün içerisinde ölürlür.

Hastaya acılı bir ölüm getiren yumruların kan ve iltihapla dolu olması sebebiyle koyu renkli (siyah) görünmeleri vebanın Batı'da kara ölüm (black death) adıyla anılmasına sebep olmuştur (Onul, 1980, s. 743-744; Genç, 2011, s. 125-126; Gökhan, 1998, s. 55-56; Varlık, 2018, s. 30).

Daniel Panzac'ın ifadesiyle “veba yolları takip ediyordu”. Tüccarlar, çerçiler, ulaklar, kervanlar, kervansaraylar, göçebeler ve askerler ise salgının habersiz taşıyıcılarıydı (Panzac, 1997, s. 96-100; Varlık, 2018, s. 31). Salgınlar genel olarak insanlar arası iletişimin en yoğun olduğu liman ve ticaret şehirlerini takiple yayılmaktaydı (Varlık, 2011, s. 176). Osmanlı Irak'ının idari merkezi olan Bağdat ve onun liman şehri Basra, sahip oldukları kara, nehir ve deniz yolları ve ticari hinterlant ile yerel, bölgesel ve uluslararası ticari potansiyeli olan ve bu nedenle insanlar arası iletişim ve etkileşimin en yoğun olduğu Osmanlı ticaret şehirlerindendir. Dört bir yana açılan nehir ve kara yollarıyla bu iki şehir Suriye ve Akdeniz limanlarına, Anadolu coğrafyasına, Karadeniz, İran ve Asya'ya açılan bir kapı, mübadelegâh ve aktarma mevkiiydi (BL. IOR/L/PS/20/C91/4, pp. 759-763; Ortaylı, 2000, s. 171-182; Baysun, 1997, s. 195-211). Basra bölgesi sadece siyasi, stratejik ve ekonomik değil Osmanlı Devleti için sıhhi anlamda da hassas bir bölgeydi. Burası, Hindistan ticaret sahasının batı kıyısı, İran, Uzak Doğu ve Güney Asya ülkeleri ile Osmanlı Devleti'nin ilk temas noktası ve tabii bu bölgelerde ortaya çıkan ve batıya doğru yayılan salgınların da Osmanlı ülkesine giriş kapısıydı. Bilhassa doğu menşeli veba, kolera gibi salgınların Osmanlı ülkesine sirayetinde Basra bölgesi, şüphesiz en başta gelen salgın güzergâhlardan birisiydi (Ekinci, 2006, s. 163-164; Varlık, 2017, s. 225-226). Keza coğrafi konumu, iklimi, havası, suları, beslenme alışkanlıkları, yaşam, örf-adet ve sosyo-kültürel yapısıyla da Basra bölgesi, kendi içerisinde salgın başlatacak şartlara haizdi (Ekinci, 2006, s. 164). Dicle-Fırat su havzasında yer alan bu bölge, sayısız doğal ve suni nehir kolları, kanallar, taşkınlarla oluşan su birikintileri, bataklık ve sulak arazileriyle veba ve sıtma başta olmak üzere salgın hastalıklar için uygun bir coğrafi yapıya sahipti (Colvill, 1872, pp. 32-43; Hurşit Paşa, 1997, s. 8-9; BL. IOR/L/MIL/17/15/41/2, pp. 65-68; Halaçoğlu, 1992, s. 114; Eroğlu vd., 2012a, s. 17, 153-154; Bin Arif, 1309). Panzac, Basra bölgesinin eski zamanlardan beri doğal ve daimi bir veba bölgesi olduğunu ifade etmektedir. Veba yüzyıllar boyunca bu bölgede zaman zaman ortaya çıkmış ve kaybolmuş olmakla birlikte varlığını daima korumuştur. VII. yüzyılın ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar bölgede görülen veba salgınları da bu durumu doğrulamaktadır (Panzac, 1997, s. 40-46; Dols, 1974, pp. 371-383; Akyay, 1974, s. 215, Eroğlu vd., 2012a, s.

63-64; Arık, 1991, s. 40-42; Eroğlu vd., 2012b, s. 36-39, 44-51; Kara, 2008, s. 10-30; Özdemir, 2005, s. 15-31).

Bilhassa 1689-91, 1773, 1780, 1831-32 yıllarında Bağdat, Basra ve Musul başta olmak üzere Osmanlı Irak'ının tamamında etkisini gösteren veba salgınları bölgede kitlesel insan kayıplarının yaşandığı bir felakete dönüşmüştür (Dols, 1979, pp. 188-189; Panzac, 1997, s. 45; Colvill, 1872, pp. 32-73; al-Jumaily, 2012, pp. 1-2). Özellikle 1831-1832 yıllarında görülen salgınlar Osmanlı Irak'ı için tam bir felaket olmuştur. Ticari ve sosyal hayat durmuş, insanlar evlerine kapanmış ve kıtlık ortaya çıkmıştır. 1834 yılına kadar etkisini devam ettiren veba salgınlarında 12.000 kişi hayatını kaybetmiştir (BL. IOR/L/PS/20/C91/1, pp. 1314-1315, 1337-1338; BL. IOR/L/PS/20/C91/2, p. 2531; BL. IOR/L/PS/20/C30, p. 127; Colvill, 1872, pp. 45-49; Wellsted, 1840, pp. 280-302; Loftus, 1875, pp. 7-8; Longrigg, 1925, pp. 265-267; Groyes, 1832). Öncekiler kadar şiddetli olmamakla birlikte, 1867 ve 1874 yıllarında da Bağdat'ta veba salgınları görülmüştür. 1867 yılında Fırat bataklıklarına yakın kasabalarda görülen veba, kısa süreli ve etkisiz olmuş, toplam da 300 kişi hayatını kaybetmiştir (Colvill, 1872, pp. 49-54, 1879, pp. 18-19; BL. IOR/L/PS/20/C91/1, p. 1438; BL. IOR/L/PS/20/C91/2, p. 2532; Bağdat'ta görülen 1867 veba salgınıyla ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Tholozan, 1869). Keza 1874 yılı baharında Divaniye kazasına bağlı Afaq ve Dagarah kasabalarında ortaya çıkan veba, yazın etkisini kaybetmiş, ancak sonbaharda Um-Neceris, Şatt al-Hay nehri kıyıları, Şinafiyah, al-Budayr, al-Fawar, Nasriye ve Sûk üş-Şüyûh kasabalarında tekrar görülmüş ve 600 kişinin ölümüne sebep olmuştur (BL. IOR/L/PS/20/C91/2, p. 2532; Colvill, 1879, p. 19).

1. 1875 YILI VEBA SALGINI

1.1. Salgının Ortaya Çıkışı ve Teşhisi

1875 yılında Ocak ayı başlarında önce Şatt al Gharraf nehri civarı ve ardından Mart ayında Fawar'dan veba salgını haberleri gelmiştir. Salgın Kûtü'l-Amâre, Şinafiyah ve Sûk üş-Şuyûh üçgeni içerisinde yer alan bataklık sahalardaki yerleşimlerde ortaya çıkmış (BL. IOR/L/PS/20/C91/2, p. 2532) ve bahar aylarıyla birlikte etkisini arttırmıştır. İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot'a göndermiş olduğu 28 Nisan 1875 tarihli telgrafında Albay Nixon, vilayet sağlık kurulu tarafından kendisine, Kızıl Deniz'in bütün limanlarından Basra'ya gelecek olan gemilerin ve keza Halep, Şam ve Kifri'den kara yoluyla gelecek kervanların on beş gün süreyle karantinaya alınacakları bilgisi verildiğini ifade etmektedir. Nixon ayrıca, Divaniye ve Samava civarında salgın belirtileri görüldüğünü ve konsolosluk doktoru Binbaşı

Henry Colvill'in de bu bilgiyi doğruladığını telgrafına eklemiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 10, s. 90).

Bağdat karantina komisyonu tarafından Albay Nixon'a iletilen 5 Mayıs 1875 tarihli bir telgrafta salgının veba olduğu dile getirilmişse de (TNA. FO. 195/1076, No. 15/1, s. 142), Nixon bu bilgiyi Hindistan Hükümetine iletirken temkinli davranmış ve salgının veba olup olmadığını henüz kesinlik kazanmadığını ve kendisinin Dr. Colvill'in vereceği resmi raporu beklediğini belirtmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 15, s. 141). Ancak hem vilayet karantina komisyonu üyelerinin isim ve imzalarıyla (Karantina komisyonunun gönderisi için bkz. Ek-1) hem de Dr. Colvill tarafından 9 Mayıs'ta Albay Nixon'a gönderilen belgelerde, enfekte olmuş hastalarda ve ölümlerde saptanan bulguların veba ile aynı özellikler taşıdığı ifade edilmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 16/2, s. 127; TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 145-149). Bu salgının veba olduğundan emin olduğunu belirten Dr. Colvill, Hindistan için kaygılarını dile getirmiş ve Basra'dan hareket eden posta vapurlarının Bombay'a varmadan önce uğrayacağı bütün limanlarda sağlık kontrolüne tabi tutulmasının gereğine işaret etmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 147-148). Bu gelişmeler üzerine Albay Nixon durumu Hindistan Hükümetine (TNA. FO. 195/1076, No. 16/1, s. 126; TNA. FO. 195/1076, No. 16, s. 125) ve İngiliz Büyükelçiliğine (TNA. FO. 195/1076, No. 15, s. 123) arz etmiştir. Hindistan Hükümetine sunmuş olduğu raporunda Nixon, Fırat kıyısı boyunca salgın ortaya çıktığını ve tüm bulguların vebayı işaret ettiğini belirterek, Basra'dan hareket eden vapurların Bombay'dan önce uğrayacağı Gwadar, Maskat ve Karaçi limanlarında mutlaka muayene edilmesini tavsiye etmiştir. Nixon ayrıca, Türk yetkililerin salgını önlemek için kordon kurduklarını ve büyük çaba sarf ettiklerini ifade etmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 16/1, s. 126; TNA. FO. 195/1076, No. 16, s. 125). Bu arada salgının her yere yayıldığına işaretlerle Albay Nixon, Lynch Kumpanyasını uyarılmış ve temiz belgesi alıncaya kadar karaya yolcu çıkarmamalarını istemiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 57, s. 132-133). Bağdat Valisi Mehmet Redif Paşa ise salgın sebebiyle Bağdat'ın kordon altına alındığını, Diyala, Kazımiye ve al-Zubair'de karantina uygulaması başlatıldığını, bütün yolcuların, gemi ve teknelerin karantinaya tabi tutulacağını İngiliz konsolosluğuna bildirmiş ve bu durumun İngiliz vatandaşlarına iletilmesini istemiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 20, s. 150).

Bağdat ve Basra Körfezi dolaylarından gelen salgın ve karantina haberleri üzerine (The London Gazette, 14 May 1875, Issue, 24208, p. 2627) İngiltere Dışişleri Bakanlığı 28 Mayıs'ta Albay Nixon'dan, Basra Körfezi kıyı şeridinin sağlık durumu ve karantinalara dair bilgi talep etmiştir. Bakanlık ayrıca, Mezopotamya'daki salgının veba olup olmadığını tespit

için konsolosluk doktorunun görevlendirilmesini ve kendilerine tam bir rapor sunulmasını istemiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 17/1, s. 154). Albay Nixon Bakanlığa gönderdiği 29 Mayıs tarihli cevabi telgrafında, Dr. Colvill'in Mezopotamya'da veba salgını raporladığını, Bağdat'ın karantina altında olduğunu ve Basra Körfezi'nden ayrılan gemilerin tıbbi kontrole tabi tutulması gerektiğini belirtmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 17/2, s.155). Bu kısa telgrafın ardından Bakanlığa daha ayrıntılı bir rapor sunan Nixon (TNA. FO. 195/1076, No. 15, s. 139-140; TNA. FO. 195/1076, No. 17/3, s. 139-140), Nisan ayı sonlarında vilayet karantina idaresince söz konusu salgına “veba” tanısı konulduğunu ve Dr. Binbaşı Colvill'in bölgede araştırma yapmakla görevlendirdiğini belirterek, gelişmelerden Hindistan Hükümetini bilgilendirdiğini (TNA. FO. 195/1076, No. 17/3, s. 139-140), salgının Hindistan'a ulaşmaması için gereken tüm tedbirlerin itina ile alınıp, özellikle Lynch Şirketi gemilerinin sıhhi takibine önem verilmesini ilgili hükümete tavsiye ettiğini belirtmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 15, s. 140).

1.2. Hastalığın Belirtileri

Dr. Colvill, salgın bölgesindeki incelemelerinde bizzat şahit olduğu hasta ve ölüm vakalarına ait gözlemleri ve ayrıca salgını daha önce tecrübe etmiş vebazedelerin ifadelerini de dikkate alarak hastalığın belirtilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Enfekte olan hastalarda ilk önce aşırı bir dalgınlık görüldüğünü ve bunu 24/48 saatlik bir ateşlenmenin takip ettiğini belirten Colvill, bu aşamada nabzın hızlanıp hastanın bilinç kaybı yaşadığını, sorulara ya hiç ya da sadece inilti şeklinde cevap verdiğini, dilin şişerek renk değiştirdiğini ve hastaların aşırı susuzluk hissettiklerine işaretler, kusma vakalarına çok az şahit olduğunu ancak bazı hastaların sonlara doğru tamamen kan kustuklarını dile getirmektedir (TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 180-181; TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 146-147).

İdrar renginin genelde berrak ancak hastalığın ilerleyen evrelerinde kanlandığını, hemen her vakada inatçı bir kabızlık gözlemlendiğini ve ishalin başlamasının bir iyileşme işareti olduğunu belirten Dr. Colvill, ateşin düşmesiyle hastalarda bilincin açıldığını ve anlamlı cümleler kurduklarını ifade etmektedir. Ateşlenmenin başlangıcını müteakip hastanın genelde kasık, koltuk altı ve nadiren de boyun bezlerinde şiddetli sızı ve şişmeler (hıyarcık) başladığını, bilhassa kasık bezlerinin bazen iki taraflı olmak üzere yan yana şiştiklerini fakat içlerinden birinin daima daha büyük ve belirgin olduğunu belirten Colvill, ölümlerin 2-7 gün içerisinde gerçekleştiğini ve bu süreyi aşanların genellikle hayatta kaldıklarını dile getirmektedir. Bu salgının “veba” olduğundan asla şüphe duymayan Colvill, Bağdat, Hille, Kerbela, Necef ve

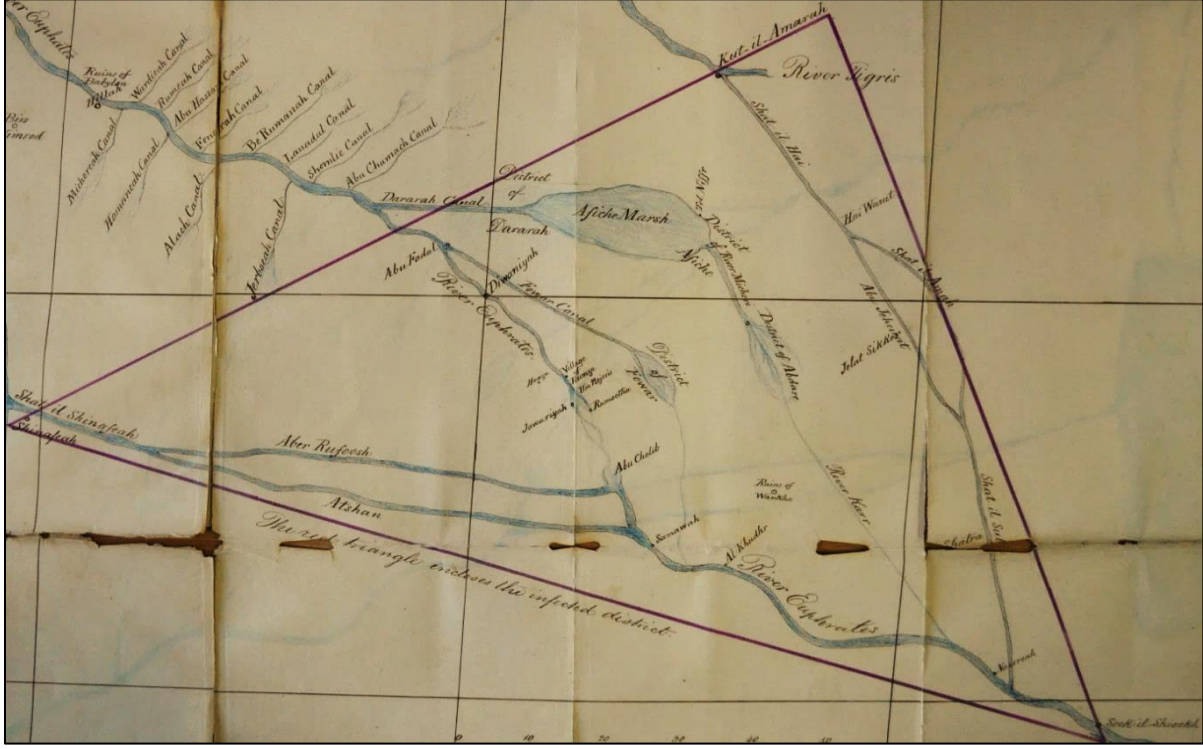
Basra'nın salgının etki sahasında olduğuna dikkat çekmektedir (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 146-147; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 5-6; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 181-182).

1.3. Salgının Yayılması

1875 yılı ilkbaharında bölgede salgın belirtilerinin görülmesiyle birlikte Dr. Colvill Mayıs ayı başlarında Hille'den hareketle salgın bölgesinde inceleme başlatmış, elde ettiği bilgileri ve bulguları 9 Mayıs'ta kısa bir ön rapor (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 145-149) ve ardından 5 Haziran'da kapsamlı bir genel raporla Albay Nixon'a sunmuştur². Fırat Nehri kanalları üzerinden kuzey-güney istikametinde Bağdat → Hille → Samava → Nasıriye → Sûk üş-Şüyûh'a kadar incelemelerde bulunan Dr. Colvill, salgının kaynağı olarak gördüğü bataklık ve kanalların coğrafi ve fiziki tanımlamalarını, hastalığın bulgularını, nedenlerini, çözüm önerilerini ve tespit ettiği ölüm vakalarını raporlarında yazmış ve salgının Nisan-Mayıs aylarında Bağdat Vilayeti'ndeki seyrini ortaya koymuştur. Raporların ilk sayfalarında inceleme yapılan bölgenin coğrafi, fiziki ve demografik özellikleri, yaşam koşulları, bilhassa kanallar ve bataklıklar ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış, yerleşimlerin kanal ve bataklıklarla seviye farkları ve buralarda yürütülen tarım faaliyetlerine yer verilmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 145-146; TNA. FO. 881/2686, Confidential Ek-1, s. 1-4; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 171-177) . Salgın bölgesi tanımlandıktan sonra salgının seyri ele alınmıştır. Buna göre salgın Ocak ayında Şatt el-Hai'de ortaya çıkmış ve oradan Müntefik Araplarınca Şubat'ta al-Budayr'a ve Mart başlarında ise al-Fawar'a taşınmıştır. Salgın Nisan ayı ortalarında Divaniye'de görülmüş ve sonra Şinafiyah, Um-Neceris, Hay-ı Wasit, Qalat Sukar, eş-Şatra, Nasıriye ve Sûk üş-Şüyûh'ta etkili olmuştur (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 171-177; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 4-5; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 177-180).

² Araştırmalarımız sırasında bu raporun iki farklı fonda fakat aynı nüsha olarak kaydedilmiş olduğunu tespit ettik. Bkz. TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, Doktor Binbaşı Colvill'den Albay Nixon'a, Bağdat-5 Haziran 1875, s. 1-10; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, Doktor Binbaşı Colvill'den Albay Nixon'a, Bağdat-5 Haziran 1875, s. 171-190.

Harita 1. Dr. Colvill’in Salgın Bölgesini Gösteren Haritası.

Kaynak: TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 193; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 8-9.

Dr. Colvill salgının temel olarak Kûtü'l-Amâre – Şinafiyah – Sûk üş-Şüyûh üçgeni içerisinde etkili olduğunu, ancak gündelik hayatın akışı içerisinde insanlar vasıtasıyla bu temel üçgenin dışına taşarak bu alanın genişlediğini belirtmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 177-180; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 5).

Dr. Colvill raporlarında, söz konusu yerleşimlerin nüfus değerlerini ve tespit edebildiği kadarıyla vebadan kaynaklı ölüm rakamlarını da kaleme almıştır. Ancak yerli halkın rakamları daima abarttıklarından toplam ölüm vakalarına dair kesin bir sayı zikretmenin imkansız olduğunu belirten Colvill, salgının bulaştığı köylerin nüfusunun yaklaşık % 13'ünün öldüğünden hareketle, 1874 yılından 1875 yılı Mayıs ayı sonuna kadar tüm bölgede 4000'in üzerinde ölüm gerçekleştiği varsayımına ulaşmış ve bu sayının gerçeğe daha yakın olduğunu ileri sürmüştür (TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 180; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 5).

Tablo 1. Bağdat Vilayeti'nde Vebadan Ölenlerin Listesi (Ocak-Mayıs 1875)³.

Yer	Nüfus	Dönem	Ölüm Vakaları
Divaniye	2500	Ocak-Mayıs	30
Nasriye	3000	“	30
Samava	3500	“	---
Um-Neceris	500	“	40
Al-Fawar	1000	“	43
Şinafiye	1000	“	132
Al-Budayr	4000	“	150
Sûk üş-Şüyûh	2000	“	200
Qalat Sukar	2000	“	470
Hay-ı Wasit	4000	“	500
Şatra	6000	“	---
Toplam			1595

Kaynak: TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 146-147; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 173-180.

1.4. Yaşam Koşullarının Vebaya Etkisi

Vebanın, “Yersinia pestis” adı verilen bir bakteriden kaynaklandığı (Varlık, 2011, s. 175, 2018, s. 30; Arık, 1991, s. 29; Gökhan, 1998, s. 55) ve bilhassa enfekte olmuş farelerin üzerlerindeki pireler vasıtasıyla insana bulaşan bir hastalık olduğu (Varlık, 2018, s. 31; Panzac, 1997, s. 42-43) 1870’li yıllarda henüz bilinmemekteydi⁴. Dolayısıyla, bu hastalığın genellikle Dicle ve Fırat’ın kolları etrafında şekillenmiş bataklıklarda ortaya çıktığını düşünen Dr. Colvill, bu düşüncesi doğrultusunda, vebadan en çok zarar gören bu bataklık sahalardaki tarım işçileri ve yoksul insanların yaşam koşullarının vebayla ilişkisini incelemeye çalışmıştır. Köyleri ve işçi kulübelerini, su kanalları ve bataklıklar karşısındaki seviye farkına göre tasnifleyen Colvill, salgının en hafif ve en şiddetli görüldüğü bölgeleri bu ölçeğe göre dört sınıfa ayırmıştır. Bunlar;

a - Birinci sınıf köyler ve kulübeler: Nehir kenarından yüksek, ev ve kulübelerin kuru toprak üzerine kurulu olduğu, temiz yerleşimler.

b - İkinci sınıf köyler ve kulübeler: Yaşayanların sadece ekim dikim zamanı ıslak toprak yüzeyinde kaldıkları sonra kuru ve temiz evlerine döndükleri yerleşimler.

c - Üçüncü sınıf köyler ve kulübeler: Su taşkınları sebebiyle yılda en az iki defa ıslanan ancak genelde temiz ve kuru olan yerleşimler.

d - Dördüncü sınıf köyler ve kulübeler: Bunlar nehir ve kanal sularının seviyesinden alçakta, sürekli taşkınlara maruz kalan, bataklıkta veya bataklıklara yakın sabit yerleşimlerdir. Buralarda toprak suya öylesine doymuştur ki, sürekli balçık halindedir ve artık atık ve pislikleri ememez. Mavi-siyah bir balçık, ev ve kulübelerin duvarlarını iki ayak yüksekliğine varıncaya kadar kaplar. Buradaki tüm evler ve kulübeler domuz pisliği içerisinde yüzen birer

³ Dr. Colvill tarafından sunulan raporlarda nüfus ve vaka verileri metin içerisinde ve dağınık olarak verilmiş olup, bir bütünlük arz etmesi adına tarafımızca tablo haline dönüştürülmüştür. Bkz. TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 146-147; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 173-180; TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 3-5.

⁴ Daha öncede ifade edildiği üzere vebaya sebep olan bakteri 1894 yılında Fransız bilim adamı Alexandre Yersin tarafından keşfedilmiştir. Dolayısıyla bu keşfe kadar tıp dünyası hastalığın sebeplerini farklı yerlerde aramış, farklı teşhis ve tedavi yöntemleri benimsemiştir.

ahır gibidir. Bu tasnifin ardından Dr. Colvill, bölgede görünen veba vakalarının büyük kısmının bu dördüncü sınıf yerleşimlerde görüldüğünü, diğer yerleşimlerdeki vakaların ise oralara dışarıdan getirildiğini belirtmektedir (TNA. FO. 881/2686, Confidential, Ek-1, s. 6-7; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 182-183).

1.5. Çözüm ve Tedbir Önerileri

Doktor Colvill, yaz sıcaklarıyla birlikte bu yıl için salgının etkisini kaybettiğini ancak gelecek yıl için şimdiden ciddi önlemler almak gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada Dr. Colvill, önerilerini Bağdat Vilayeti ve Hindistan için olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Bağdat Vilayeti için özellikle bataklık sahalarda kurulmuş, zemini ıslak ve sağlıksız dördüncü sınıf yerleşimlerin tamamen ortadan kaldırılmasını veya en azından bataklığın dışına taşınmasını önermiştir. Büyük faydaları olmakla birlikte bunun maliyetli olacağını belirten Colvill, gerekli olan paranın ise İstanbul'daki Uluslararası Sağlık Kurulu (Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye) fonundan karşılanabileceğini işaret etmiştir. Dr. Colvill ilaveten, salgın görülen mahalle ve evlerin tütsülenmesi, badanalanması ve genel sıhhi önlemlere uyulmasını Bağdat için yeterli görmüştür (TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 183-184; TNA. FO. 881/2686, Ek-1, s. 6-7).

Hindistan için ise, Basra Körfezi'nden Hindistan'a gidecek posta, yolcu ve yük gemilerinin körfez çıkışında ve keza Maskat ve Guadur limanlarında mutlaka muayene ve dezenfekte edilmesini önermiştir. Hindistan kıyılarının çok uzağında başlatılacak bir karantinanın çok faydalı olacağına dikkat çeken Dr. Colvill, gelecek yıl büyük bir salgın olabileceğini, Hindistan'ın güvenliği için bütün ihtimallerin hesaba katıldığı bir eylem planının daha şimdiden hazırlanması gerektiğini ve gelecek yıl salgın başladığında bu plan çerçevesinde derhal harekete geçilmesinin hayati olduğunu dile getirmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 15/2, s. 147-148; TNA. FO. 881/2686, Ek-1, s. 7-8; TNA. FO. 195/1076, No. 20/2, s. 184-186). Albay Nixon, Dr. Colvill'in bu kapsamlı veba raporunu kendi değerlendirmeleriyle birlikte Hindistan Hükümetine, Dışişleri Bakanlığına ve Büyükelçiliğe arz ederek, vebanın bölgedeki seyri, etkisi ve salgına karşı alınacak önlemler hususunda bu makamları bilgilendirmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 20/1, s. 165-166; TNA. FO. 881/2686, Ek-2, s. 9-10; TNA. FO. 881/2686, Confidential, s. 1; TNA. FO. 195/1076, No. 20, s. 163).

2. 1876 YILI VEBA SALGINI

2.1. Salgının Ortaya Çıkışı

1876 yılında Bağdat Vilayeti'nde veba salgını kış aylarında ortaya çıkmıştır. Vilayet karantina müfettişi Monşer A. Paduani 21 Şubat tarihli bir gönderiyle Albay Nixon'u veba salgını dolayısıyla Hille'de karantina başlatıldığı ve Kifri'den Tigris'e kadar sıhhi kordon oluşturulduğu hususunda bilgilendirmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 7/2 No. 6, s. 403; TNA. FO. 78/2518, No. 5/1 No. 6, s. 34). Bu gelişme üzerine Dr. Colvill inceleme yapmak üzere 22 Şubat'ta salgın bölgesi Hille'ye gönderilmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 7/3 No. 22, s. 405). Büyükelçi Henry Elliot'u (TNA. FO. 195/1076, No. 6, s. 397; TNA. FO. 195/1076, No. 7, s. 399) ve Dışişleri Bakanlığını durumdan haberdar eden Albay Nixon, gayri ciddi karantina ve kordonların bir işe yaramayacağı gibi gündelik hayatı kesintiye uğratarak ticareti zarara uğratacağından yakınmıştır (TNA. FO. 195/1076, No. 7/1 No. 5, s. 401; TNA. FO. 78/2518, No. 5, s. 32). Hille'de yürüttüğü incelemelerin ilk raporunu Albay Nixon'a sunan Dr. Colvill, salgının Ocak ayı başlarında Hille'de ortaya çıkıp yayıldığını ve Şubat ayı sonuna kadar burada 74 kişinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Salgının kuluçkada olması gereken kış aylarında ortaya çıkmasını çok ciddi bir salgın sürecinin belirtisi olarak değerlendiren Dr. Colvill, vilayet dâhilindeki karantina uygulamalarını ise eleştirmiştir. Karantinanın hastalığın yayılmasına mani olmak için hayata geçirildiğini ancak bu vilayette, hiçbir sıhhi tedbir alınmadan ve dezenfekte yapılmaksızın insanların sağlıksız bir ortamda bir araya getirildiği bir karantina anlayışının varlığına dikkat çeken Dr. Colvill, beklenenin aksine karantinanın burada salgının yaygınlaşmasına hizmet ettiğini dile getirmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 9/1, s. 419-421; TNA. FO. 78/2518, No. 7/1, s. 40-43). Albay Nixon, Dr. Colvill'in raporunu Büyükelçiliğe ve Dışişleri Bakanlığına arz ederken özellikle karantinalardan şikâyetle, salgının yayılmasına hizmet eder bir şekilde icra edildiğine dikkat çekmiştir. Nixon ayrıca, salgının Nisan ayından itibaren daha etkili olacağını beklendiğini dile getirmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 9, s. 415-421; TNA. FO. 78/2518, No. 7, s. 38-43).

Bu süreçte Vali Abdurrahman Paşa ile salgına dair bir görüşme gerçekleştiren Dr. Colvill, salgının yayılmasına ve pek çok işçi ve tüccarın işlerine mani olduğu için de vilayette fiyatların yükselmesine sebep olan karantinaların kaldırılmasını rica etmiştir (TNA. FO. 881/2893, Confidential, No. 2/1, s. 2-3; TNA. FO. 78/2518, No. 20/1, s. 84-85).

Tablo 2. Hille’de Vebadan Ölenlerin Listesi (Ocak-Şubat 1876).

Tarih	Ölü Sayısı	Tarih	Ölü Sayısı
1 Ocak 1876	1	1 Şubat 1876	2
2	4	19 Şubat 1876	8
4	1	20	8
5	2	21	2
6	6	22	1
12	4	25	1
16	1	27	2
17	4		
18	1		
19	4		
21	6		
22	2		
23	1		
24	3		
25	4		
26	1		
28	2		
30	1		
31	2		
Toplam	50	Toplam	24
Genel Toplam: 74			

Kaynak: TNA. FO. 195/1076, No. 9/1, s. 421; TNA. FO. 78/2518, No. 7/1, s. 43

2.2. Bahar Dönemi Veba Vakaları

Ocak ayında Hille’de görülen veba salgını 13 Mart’ta Bağdat’a (Colvill, 1879, p. 20), 25 Mart’ta Necef’e, 29 Mart’ta Kerbela’ya (TNA. FO. 881/2893, No. 2/2, s. 3) ve Dicle kıyılarına sirayet etmiş (TNA. FO. 195/1076, No. 11/1, s. 428; TNA. FO. 195/1076, No. 11, s. 426; TNA. FO. 78/2518, No. 9/1, s. 48; TNA. FO. 78/2518, No. 9, s. 46) ve böylece neredeyse tüm Bağdat Vilayetini etkisi altına almıştır. Bunun üzerine Dr. Colvill, vilayet sağlık komisyonuna müracaat ederek okulların acilen kapatılmasını ve keza yün toplama ve tiftme/tarama işinin yasaklanmasını rica etmiştir. Zira yün işi genellikle yoksul ailelerce yapıldığı için büyük bir kitleyi ilgilendirdiği gibi vilayetin önde gelen ihraç ürünlerinden birisi olarak yün gittiği her ülkeye, bilhassa İngiltere ve Hindistan’a salgını taşıma riski barındırıyordu (TNA. FO. 881/2893, No. 2/2, s. 3; TNA. FO. 78/2518, No. 20/2, s. 88-89). Bağdat’taki asıl vazifesinin Hindistan’ın sıhhi muhafazasını temin etmek olduğunu dile getiren Dr. Colvill (TNA. FO. 881/2893, No. 2/1, s. 3), Hindistan Hükümetini salgının gelişimiyle ilgili bilgilendirmiştir. 30 Mart tarihli raporunda vebanın en etkili olduğu yerleri ölçü alarak vilayetin Şubat-Mart dönemi vaka ve ölüm verilerini paylaşan Colvill (TNA. FO. 881/2893, No. 2/2, s. 3), verilen rakamların kesin değil ancak tespit edilebilenler olduğunu belirtmiştir (TNA. FO. 881/2893, No. 2/4, s. 4).

Tablo 3. Hille ve Bağdat'ta Veba Vakaları ve Ölenlerin Listesi (Şubat-Mart 1876)⁵.

Hille			Bağdat		
Tarih	Vaka	Ölüm	Tarih	Vaka	Ölüm
22 Şubat – 12 Mart 1876	108	43	13 – 17 Mart 1876	23	6
13 Mart	3	1	18 Mart	4	2
14	7	3	19	9	8
15	--	2	20	9	5
16	7	3	21	11	4
17	6	4	22	15	1
18	7	9	23	9	10
19	3	1	24	15	3
20	15	3	25	18	5
21	7	3	26	30	7
22	7	2	27	23	10
23	14	12	28	16	13
24	13	6	29	28	20
25	12	4	30	39	11
26	20	5	31	34	11
27	20	9			
28	6	3			
29	11	8			
30	15	16			
31	14	6			
Toplam	295	143	Toplam	283	116
Genel Toplam	Vaka: 578		Ölüm: 259		

Kaynak: TNA. FO. 881/2893, No. 2 Ek-3, Ek-5, s. 4; TNA. FO. 78/2518, No. 20 Ek-3, Ek-4, Ek-5, Ek-6, s. 87-94.

Dr. Colvill Nisan (TNA. FO. 78/2518, No. 20/4, s. 91-94; TNA. FO. 881/2893, No. 2/4, s. 4-5; TNA. FO. 78/2518, No. 20/7, s. 95-99; TNA. FO. 881/2893, No. 2/7, s. 5-6; TNA. FO. 78/2518, No. 20/9, s. 100-104; TNA. FO. 881/2893, No. 2/9, s. 100-104) ve Mayıs aylarında da Hindistan Sağlık Dairesine raporlar sunmaya devam etmiştir (TNA. FO. 78/2518, No. 20/11, s. 105-108; TNA. FO. 881/2893, No. 2/11, s. 8-9; TNA. FO. 78/2518, No. 20/14, s. 111-112; TNA. FO. 881/2893, No. 2/14, s. 9-10). Söz konusu raporlar hem haftalık bir genel değerlendirme hem de vaka ve ölümlerin günlük istatistiklerini ihtiva etmektedir. Bağdat ve çevresinde salgının etkisini arttırması üzerine 15 Nisan'da İstanbul Sıhhiye İdaresi'nden gelen talimatla bir dizi önlemin hayata geçirildiği görülmektedir. Buna göre, bölgedeki üst düzey görevliler hariç tüm köy ve kasabalar arasında ve hatta Bağdat'ın iki yakası arasında dahi seyahatler yasaklanmış, veba görülen bütün evlerin dezenfekte edilerek kapatılması, kapılarına nöbetçiler konulması ve Bağdat'ın askeri kordona alınıp merkezdeki kışlanın şehir dışına nakledilmesi gibi ek önlemler alınmıştır. Ancak Dr. Colvill gelen emirleri ve alınan önlemleri geç kalındığı ve icra sahasında hiçbir işe yaramayacağı gerekçesiyle eleştirmiştir. Örneğin yerleşimler arası seyahatlerin asla kesilemeyeceğini, hele ki bu görevin rüşvetin kol

⁵ Dr. Colvill'in istatistik tabloları farklı raporlara ilave edilmiş ekler şeklinde ve düzensizdir. Çalışmamızda yer alan bütün tablolar bu verilerin bir bütünlük arz etmesi adına tarafımızca düzenlenmiştir.

gezdği bir yerde maaşlarını alamamış askerlere bırakılmasının bunu daha da imkânsızlaştırdığını dile getirmiştir (TNA. FO. 78/2518, No. 2/7, s. 77-78; TNA. FO. 881/2893, No. 2/7, s. 5-6).

Tablo 4. Bağdat Vilayeti'nde Veba Vakaları ve Ölenlerin Listesi (Nisan 1876).

Tarih	Yer									
	Bağdat		Hille		Necef		Kazımiye		Nahr al Kasma	
	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm
1 Nisan 1876	28	20	13	3						
2	22	18	10	7						
3	36	18	17	7						
4	32	23	16	6						
5	31	34	17	5						
6	28	14	22	18						
7	49	41	17	10						
8	60	31	22	13	3	1				
9	74	31	31	11	3	1				
10	56	25	27	16	1	1				
11	47	35	23	10	1	1				
12	41	36	20	13	1	1				
13	80	40	21	11						
14	82	50	22	12					2	1
15	80	52	36	6	2	1				2
16	62	44	16	7	2	1				1
17	77	37	27	10	2	1				2
18	72	48	13	9	1	1				
19	87	58	22	9		1		4		
20	57	52	58	17		2		4		
21	120	56	58	23		1				
22	107	47	44	38		2		1		
23	89	56	39	28		2				
24	74	61	29	10		2				
25	79	45	36	25						
26	87	63	34	21				5		
27	74	56	27	16		9		3		
28	94	66	36	12						
29	113	55	11	12		6		3		
30	118	72	17	11		5				
Toplam	2056	1284	781	396	16	39		20	2	6
Genel Toplam:	Vaka: 2855						Ölüm: 1745			

Kaynak: TNA. FO. 78/2518, No. 20 Ek-3, Ek-4, Ek-5, s. 91-108; TNA. FO. 881/2893, No. 2 Ek-6, Ek-7, Ek-8, Ek-9, Ek-10, Ek-11, Ek-12, s. 5-9; TNA. FO. 78/2518, No. 1, No. 2, s. 75-79.

Dr. Colvill, Bağdat şehrinin iki yakası arasında güya seyahat yasağı olduğunu ancak geceleri 20-30 kişiyle dolu kayıkların karşıdan karşıya gidip geldiğine bizzat şahit olduğunu dile getirmiştir. Sırf İstanbul Sağlık Kurulu'nun (Sihhiye İdaresi) emirlerine riayet etmiş olmak için alınan önlemlerin huzursuzluk doğurduğunu ve varlıklı kimselerin şehirden ayrıldığını bildirmektedir.

Tablo 5. Bağdat Vilayeti'nde Veba Vakaları ve Ölenlerin Listesi (1-19 Mayıs 1876)⁶.

Tarih	Yer							
	Bağdat		Hille		Necf		Kazımiye	
	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm	Vaka	Ölüm
1 Mayıs 1876	89	63	4	10				
2	90	65	17	4		4		
3	97	63	20	3		2		
4	83	39	20	3		6		2
5	83	51	13	5		7		
6	91	55	16	10		4		2
7	73	48	34	20		3		1
8	70	52	28	21		1		3
9	76	59	20	25		3		
10	61	47	18	19				
11	64	48	21	15				1
12	67	47	15	11		3		3
13	75	46	21	12				2
14	95	41	5	17		3		2
15	76	51	5	16		2		2
16	80	32	15	18				
17	64	30	9	11				
18	67	28	9	15				
19	47	30						
Toplam	1448	895	290	235		38		18
Genel Toplam:	Vaka: 1738		/		Ölüm: 1186			

Kaynak: TNA. FO. 78/2518, No. 20 Ek-6, Ek-7, s. 104-112; TNA. FO. 881/2893, No. 2 Ek-11, Ek-12, Ek-13, Ek-14, Ek-15, s. 104-112.

Nisan ayı ile birlikte salgının Bağdat'tan Basra Körfezine kadar her yere yayıldığından ve pek çok insanın öldüğünden bahisle Dr. Colvill, insanlar evleri karantinaya alınacağı korkusuyla cenazelerini gizledikleri için gerçek ölüm rakamlarının ancak salgından sonra tespit edilebileceğini belirtmiştir (TNA. FO. 78/2518, No. 20/5, s. 100-101; TNA. FO. 881/2893, No. 2/9, s. 7).

Salgın Mayıs ayında da etkisini sürdürmüştür. Dr. Colvill, salgının Kütü'l-Amare, Şatt el-Hay, Nasiriye, Huveza ve Sûk üş-Şüyûh'ta etkili olduğunu belirtmiştir. Bu arada Bağdat Vilayeti'nde hayata geçirilen sıhhi önlemler ve seyahat kısıtlamaları sebebiyle halk ayaklanmıştır. Askeri müdahale ile ancak bastırılabilen bu ayaklanmanın Dr. Colvill'e göre temel sebebi, hiçbir işe yaramayan karantinalardır. Colvill son olarak, Bağdat Yahudilerinin salgından korumak için bir süreliğine Bağdat'tan ayrılma kararı alıp, toplu halde şehirden ayrıldıklarını bildirmiştir (TNA. FO. 881/2893, No. 2/11, s. 8; TNA. FO. 78/2518, No. 20/6, s. 105-108). Albay Nixon 31 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığına gönderdiği "gizli" ibareli raporunda sıcaklıkların artmasıyla salgının etkisini kaybettiğini, vilayet idaresinin salgınla mücadelede büyük çaba harcadığını ve bataklıkların kurutulmaya çalışıldığını belirtmiştir. 1876 yılı başından beri Bağdat Vilayeti'nde toplam 3461 kişinin öldüğünü ve bunlar arasında

⁶ Tablo örnekleri için bkz. Ek-2.

sadece iki Hıristiyan olduğundan bahisle Nixon, asıl endişesinin vebanın Hindistan'a sıçraması olduğunu ve İngiliz Hükümeti'nin Hindistan'daki çıkarları için ciddi önlemler alması gerektiğini vurgulamıştır (TNA. FO. 881/2893, No. 1, s. 1-10; TNA. FO. 195/1076, No. 19, s. 497-498; TNA. FO. 78/2518, No. 19, s. 75-80).

Tablo 6. Bağdat Vilayeti'nde Veba Vakaları ve Ölenlerin Listesi (Şubat-Mayıs 1876).

Yer	Tarih	Vaka	Ölüm
Bağdat	13 Mart – 28 Mayıs 1876	4177	2528
Hille	22 Şubat – 28 Mayıs 1876	1431	827
Kazimiye	14 Nisan – 28 Mayıs 1876	---	64
Necef	8 Nisan – 19 Mayıs 1876	---	35
Kerbela		---	7
Toplam		5608	3461

Kaynak: TNA. FO. 881/2893, No. 1, s. 2; TNA. FO. 78/2518, No. 19, s. 73.

2.3. Yaz Dönemi Veba Vakaları

Bahar ayları kadar olmasa da Haziran ayında da vebanın Bağdat'ta etkili olduğu görülmektedir. Nixon, salgının, Haziran sonlarında etkisini kaybederek bu yıl için tehlike olmaktan çıktığını ancak gelecek yıl için hala bir tehdit olduğunu ifade etmiştir (TNA. FO. 195/1076, No. 23, s. 499-500; TNA. FO. 78/2518, No. 23, s. 117-119; TNA. FO. 195/1076, No. 25, s. 501-502; TNA. FO. 78/2518, No. 25, s. 125-126).

Tablo 7. Hille ve Bağdat'ta Veba Vakaları ve Ölenlerin Listesi (Haziran 1876).

Yer	Tarih	Vaka	Ölüm
Hille	29 Mayıs - 13 Haziran	34	25
Bağdat	29 Mayıs - 13 Haziran	348	140
---	---	---	---
Hille	14 - 27 Haziran	13	6
Bağdat	14 - 27 Haziran	53	17
Toplam		448	188

Kaynak: TNA. FO. 195/1076, No. 23, s. 499-500; TNA. FO. 195/1076, No. 25, s. 501-502; TNA. FO. 78/2518, No. 23, s. 117-119; TNA. FO. 78/2518, No. 25, s. 125-126.

Temmuz ayı boyunca Hille'de 15 ölüm gerçekleşirken Bağdat'ta herhangi bir vakanın görülmemesi (TNA. FO. 78/2518, No. 28, s. 145; TNA. FO. 195/1076, No. 30, s. 503; TNA. FO. 78/2518, No. 30, s. 162; TNA. FO. 78/2518, No. 33, s. 167; TNA. FO. 78/2518, No. 34, s. 168; TNA. FO. 195/1076, No. 38, s. 517-518; TNA. FO. 78/2518, No. 38, s. 190; TNA. FO. 78/2518, No. 41, s. 198) salgının sona erdiğini göstermektedir ki, 20 Temmuz'dan itibaren de vilayet dâhilinde karantina süresi on beş günden beş güne indirilmiştir (TNA. FO. 78/2518, No. 36, s. 178-180; TNA. FO. 195/1076, No. 36, s. 505-507). Ağustos ayında ise vilayette veba kaynaklı herhangi bir vaka ve ölüm raporlanmamıştır (TNA. FO. 78/2518, No. 43, s. 200-201; TNA. FO. 78/2518, No. 45/1, s. 207; TNA. FO. 195/1076, No. 45/1, s. 541;

TNA. FO. 195/1076, No. 44, s. 519-520; TNA. FO. 195/1076, No. 19, s. 496; TNA. FO. 78/2518, No. 47, s. 214; TNA. FO. 78/2518, No. 48, s. 217; TNA. FO. 78/2518, No. 52, s. 224). Salgının sona ermesinin ardından Dışişleri Bakanlığı'nın vilayetteki karantina uygulamalarına dair bilgi talep etmesi üzerine (TNA. FO. 78/2518, No. 53, s. 225; TNA. FO. 881/3032, Confidential, No. 2, s. 4.) Dr. Colvill kısa bir değerlendirme raporu hazırlamıştır (TNA. FO. 881/3032, No. 2/1, s. 4-5; TNA. FO. 78/2518, No. 53/1, s. 227-229). Buna göre, hakkıyla icra edilmeyen karantinalar tamamen gereksizdir ve bir an önce kaldırılmaları daha iyi olacaktır. Keza, küçük kazançlar uğruna tüccarlar Hindistan'ı ve İngiltere'yi büyük bir tehlikeye atmaktadırlar ve bu yüzden, buradan İngiliz limanlarına gidecek bütün gemilerin orada sıkı bir karantinaya tabi tutulmaları İngiltere için oldukça elzemdir (TNA. FO. 881/3032, No. 2/2, s. 5).

3. 1877 YILI VEBA SALGINI

3.1. İstanbul Sağlık Kurulu (Sıhhiye İdaresi) ile Mülakat

Dr. Binbaşı Colvill'in Dışişleri Bakanlığına sunmuş olduğu 3 Şubat 1877 tarih ve "gizli" ibareli raporundan kendisinin İstanbul'a giderek 30 Ocak 1877 günü İstanbul Sağlık Kurulu ile Bağdat'ta görülen veba salgınlarıyla ilgili bir görüşme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (TNA. FO. 881/3086, Confidential, s. 1-4). Dr. Colvill görüşmede kurul üyelerine, kendisinin Hindistan Hükümetine bağlı bir hizmetkâr olarak asıl vazifesinin vebanın Hindistan'a sirayetini mani olmak olduğunu ve bunun için kurul ile her türlü işbirliğine hazır olduğunu ifade etmiştir. Özellikle dâhili karantinaların insanlar için eziyet olduğuna ve gereksizliğine vurgu yapan Colvill, çözüm olarak ise, vebanın şiddetli seyrettiği pislik içerisindeki bataklık sahalarda yaşayan insanların kuru sahalara taşınmalarını önermiştir. Colvill'in bir diğer önerisi ise salgın olan hiçbir limana uğramamış gemi ve tayfaların karantina istasyonu olan limanlara vardıklarında hemen muayene edilerek sağlıklı çıkmaları halinde seferlerine devam etmeleridir (TNA. FO. 881/3086, s. 1-2). Bu arada Dr. Colvill kuruldaki İngiliz temsilcisi Dr. Dickson'dan kendisiyle birlikte araştırma yapmak üzere Bağdat'a bir salgın hastalık uzmanı (epidemiolog) görevlendirilmesini rica etmiştir. Vebanın bulaşıcı bir hastalık olmadığına inanan Colvill'e göre, bir epidemiolog tarafından da bunun onaylanması halinde karantina ve onun sıkıntılarından kurtulacaklardır. Şayet veba bulaşıcı değilse karantinalar son bulacaktır (TNA. FO. 881/3086, s. 3-4).

3.2. Salgının Yayılması ve Bağdat Vilayet Merkezinden Göçler

1877 yılı ilkbahar aylarıyla birlikte veba salgını Bağdat Vilayeti'nde etkili olmuştur. 31 Mart tarihli raporunda Dr. Colvill, İstanbul Sıhhiye İdaresi'nin direktifleriyle vilayette veba görülen evlerin karantinaya alındığını, ancak fakir hastaların ölene kadar evden çıkamazken zenginlerin 25 lira rüşvetle nöbetçileri bertaraf ettiklerini ifade etmektedir. İnsanların evlerini karantinaya aldırılmamak için hasta ve ölümlerini evlerinde gizlediklerini dile getiren Colvill, insanların yaşadığı evleri ablukaya aldırarak suretiyle Sağlık Kurulu'nun soğukkanlı bir cinayet işlediğini ve geleceğin yeni veba merkezlerini yarattığını belirtmektedir (TNA. FO. 881/3208, Confidential, No. 1/1, s. 1-2; TNA. FO. 195/1142, No. 19/1, s. 121-123). Bu süreçte Dr. Colvill, salgının etkili olduğu yerlerdeki insanları kuru ve temiz sahalara taşıma fikrini hayata geçirmek üzere Bağdat Yahudileri Hahamına bir mektup göndermiştir. Mektubunda Hahama, cemaatiyle birlikte ya evlerinde kalarak ölmeyi ya da geçici bir yer değişikliğiyle yaşamayı tercih edebileceklerine işaretler, cemaatiyle görüşüp bir karar vermeleri gerektiğini belirtmiştir⁷ (TNA. FO. 881/3208, No. 1/3, s. 3; TNA. TNA. FO. 195/1142, No. 18/3, s. 124). Hahamın kendisine, yer değiştirecek insanların tekrar karantinaya alınmaması şartıyla cemaatini ikna edebileceğini söylediğini ifade etmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 1/1, s. 1-2; TNA. FO. 195/1142, No. 19/1, s. 121-122). Son olarak Dr. Colvill, Hille, Kərbela ve Hindiy'e'de veba salgını olduğunu bildiği halde yetkililerin bunu inkar ettiğini ileri sürmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 1/2, s. 2-3; TNA. FO. 881/3208, No. 1/1, s. 2; TNA. FO. 195/1142, No. 19/1, s. 123-124).

Nisan ayında veba tüm şehre yayıldığı için (TNA. FO. 881/3208, No. 1/5, s. 4; TNA. FO. 195/1142, No. 18/5, s. 126), bilhassa vilayet merkezinden göçler başladığı görülmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 1, s. 1; TNA. FO. 195/1142, No. 18, s. 120). Bağdat'ta yaşayan Yahudilerin Hahambaşı önderliğinde şehirden ayrılmaya başladıklarını belirten Dr. Colvill, bu yeni durumun olası büyük bir veba felaketine mani olduğunu vurgulamaktadır (TNA. FO. 881/3208, No. 1/4, s. 3-4; TNA. FO. 195/1142, No. 18/2, s. 125-126). Bu süreçte yaklaşık 15,000 Yahudi'nin Bağdat'tan ayrıldığını ve onları takiben Müslüman ve Hıristiyanların da göç hazırlığına başladıklarını dile getiren Dr. Colvill, vebanın tek tedavisinin salgın olan bölgeden ayrılmak olduğunu insanlarca kabul edildiğini belirtmektedir. Yetkililerin göçe engel olmak için Diyala Nehri üzerinde askeri kordon kurduklarını ancak bunun rüşvet

⁷ Dr. Colvill'in Yahudi Hahamına mektubu için bkz. Ek-3.

nedeniyle bir işe yaramadığını belirten Dr. Colvill, orada dönen rüşvetin büyüklüğünü “Albaylar o sırada, orada bir er olmayı yeğlerdi” şeklinde ifade etmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 1/6, s. 4-5; TNA. FO. 195/1142, No. 18/6, s. 127-129). Dr. Colvill raporunun son kısmında Nisan ayına ait vaka verilerini paylaşmıştır. Ancak bu verilerin mezarlıklarda yapılan gözlemlere dayandığını, oysa burada herkesin her yeri mezar olarak kullanabildiğini ve ayrıca veba dışında, doğal sebeplerle ölenlerinde olduğuna dikkat çekerek, listedeki sayıların kesinlik ifade etmediğini dile getirmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 1/6, s. 5; TNA. FO. 195/1142, No. 18/6, s. 128).

Tablo 8. Bağdat Şehrinde Vebadan Ölenlerin Listesi (Nisan 1877).

Tarih	Vebadan Ölenler			Doğal Ölümler	
	Askerler	Sağ Kısım	Sol Kısım	Sağ Kısım	Sol Kısım*
4 Nisan 1877		4	2	4	7
5		10	4	6	15
6		4	12	4	14
7		7	13	13	7
8	1	8	8	10	12
9		15	11	6	9
10		14	12	7	8
11	1	13	11	1	2
12		16	13	1	8
13		19	9	4	7
14	2	5	19	4	8
15		17	19	2	11
16	1	14	20	6	4
17	1	10	22	8	6
18	1	7	23	5	9
19		16	35	2	9
20		10	26	3	8
21	2	9	25	1	9
22		13	32	1	3
23		14	19	2	3
24		16	25	1	6
25		13	32	4	6
26	1	8	31	3	6
27	1	7	27	1	4
28		13	21	4	4
29	3	9	23	3	2
30		20	33	2	6
Toplam	14	311	527	108	193
Genel Toplam		852		301	

Kaynak: TNA. FO. 881/3208, No. 1/7, s. 5; TNA. FO. 195/1142, No. 18/6, s. 129; TNA. FO. 881/3208, No. 2/2, s. 6; TNA. FO. 195/1142, No. 19/2, s. 133; TNA. FO. 195/1142, No. 26/1, s. 133; TNA. FO. 195/1142, No. 19/3, s. 140; TNA. FO. 195/1142, No. 38, s. 140.

Dr. Colvill, salgın nedeniyle şehrin dışına çıkanların sağlık durumlarının iyi olduğunu, ancak Rusya ile başlayan savaş⁸ sebebiyle birkaç güne kadar önce askerlerin ve ardından tüccar ve esnafın şehre geri döneceğini öngörmektedir. Dr. Colvill salgının Bağdat dışında Hille, Şatra,

⁸ Dr. Colvill'in bahsettiği savaş 1877-78 Osmanlı-Rus harbidir. 24 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve böylece Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) başlamıştır. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, XXVI/103, (Temmuz 1962), s. 567-592.

Amara, Aziziye ve Samara'da etkili olduğunu dile getirmektedir (TNA. FO. 881/3208, No. 2/1, s. 6; TNA. FO. 195/1142, No. 19/2, s. 130-133).

Tablo 9. Bağdat Şehrinde Vebadan Ölenlerin Listesi (Mayıs-Haziran 1877).

Tarih	Vebadan Ölenler			Diğer Ölümler	
	Askerler	Sağ Kısım	Sol Kısım	Sağ Kısım	Sol Kısım
1 Mayıs 1877		2	46	1	
2	2	11	26		2
3		7	29		7
4	1	3	30		4
5	1	13	29		5
6	1	16	32	1	2
7		6	18	1	2
8	1	3	21		
9		13	29		
10			20		3
11		7	25	1	2
12		7	23		2
13	1	4	19		
14		4	20		
15		2	28		1
16		2	21		
17		3	13		
18		1	17		2
19			12		
20		1	16		3
21	1		13		
22		1	21		
23		2	13	1	1
24			11		
25		1	13		1
26		1	10	1	
27		1	2		
28			8		3
29		4	3	2	4
30			3		6
31		1	1		8
1 Haziran 1877				1	2
2			1	1	8
3				2	13
4				1	5
5					7
6				1	8
7					7
8				1	5
9		1		1	6
10		1	2		6
11				3	4
Toplam	8	138	608	19	129
Genel Toplam		754		148	

Kaynak: TNA. FO. 195/1142, No. 19/3, s. 140; TNA. FO. 195/1142, No. 38, s. 140; TNA. FO. 195/1142, No. 19/4, s. 144; TNA. FO. 195/1142, No. 41, s. 144.

Dr. Colvill 28 Mayıs tarihli raporunda sıcak havalarla birlikte salgının on güne kadar etkisini kaybedeceğini işaret etmiş (TNA. FO. 195/1142, No. 38, s. 136-137) ve tabloda da görüldüğü üzere Haziran ayı başlarında salgın etkisini kaybetmiştir.

Dr. Binbaşı Colvill'in Bağdat'taki veba salgınına dair son raporu 4 Eylül 1877 tarihli olup, bu rapor yılın genel bir değerlendirmesidir (TNA. FO. 881/3359, Confidential, No.55/1, s. 1-2; TNA. FO. 195/1142, No. 33/1, s. 246-255; TNA. FO. 195/1142, No. 33, s. 244; TNA. FO. 881/3359, No.55, s. 1). Raporunda salgının etkisini azaltmak için hayata geçirdiği iki önemli adımdan bahseden Dr. Colvill, ilk olarak, vilayette uygulanan ev karantinasına son vermeyi başardığını, aksi halde bu evlerden bir kişinin bile sağ çıkamayacağını ileri sürmektedir. İkinci olarak ise uyguladığı göç deneyinden bahseden Dr. Colvill, bu noktada bilhassa çöle giden Yahudilerin ölüm oranları üzerinde durmuştur. Hahambaşından aldığı ve evleri tek tek gezmek suretiyle teyit ettiği rakamlara göre Bağdat'ta yaşayan 18.000 Yahudi'den 1.130'unun vebadan öldüğünü belirten Dr. Colvill, 70.000 kişilik Bağdat merkez nüfusuyla bunu oranladığında 1877 yılında 4.394 (% 6) kişinin öldüğünü ileri sürmektedir. Bu sayının yetkililerin verdiği 1.560 sayısından daha doğru olduğunu işaret eden Dr. Colvill, salgın sırasında nüfusun yarısının şehir dışına çıkmasının felakete mani olduğunu, aksi halde ölüm oranının bu sayılardan kat be kat fazla olacağını ileri sürmüştür (TNA. FO. 881/3359, No. 55/1, s. 1-2; TNA. FO. 195/1142, No. 33/1, s. 246-248). Dr. Colvill son olarak, vebanın doğal sınırlarının bataklıklarla nihayet bulmuş olmasını ümit ettiğini belirterek, şimdilik Avrupa ve Hindistan için tehdidin ortadan kalktığını dile getirmiştir (TNA. FO. 195/1142, No. 33/1, s. 248-249).

1851 yılında Paris'te tertip edilen ilk Uluslararası Sağlık Konferansı'ndan başlamak üzere özellikle karantinanın gerekli olup olmadığı ve karantina süresi meseleleri daima tartışma konusu olmuştur (Ersoy vd., 2011, pp. 53-79; Carvalo & Zachar, 2001, pp. 235-261; Jones, 1975). Bilhassa karantinalar dolayısıyla ticari kayıplarının büyük olacağını öngören İngiltere ve Avusturya temsilcileri, karantinaya gerek olmadığını ileri sürüp, temel hijyen kuralları ve yerel sağlık kordonlarını salgını önlemek için yeterli görmekteydiler. Sonradan Fransa ve Sardunya'nın da dahil olduğu bu gruptakiler kesinlikle karantinaya karşıydılar. Osmanlı Devleti, İspanya, Yunanistan ve Toskana ise karantina yanlısıydılar. Neticede katılımcı devletler "karantinacılar" ve "hijyenistler" olarak ikiye ayrılmışlar ve tartışmalar tüm uluslararası sağlık konferanslarında devam etmiştir (Jones, 1975, pp. 12-13; Sarıyıldız, 1998, s. 320; Doğan, 2011, s. 94; Ersoy vd., 2011, pp. 56-57) İngiltere'nin başını çektiği hijyenistler göre, salgınlara karşı toplumsal hijyen ve yerel sağlık kordonları yeterliydi, karantinalara

gerek yoktu. 1874 yılında Viyana’da toplanan IV. Uluslararası Sağlık Konferansı özellikle karantinaların kaldırılması tartışmalarına sahne olmuş, ancak Osmanlı delegelerinin ısrarları ile karantinaların devamına karar verilmiştir (Sarıyıldız, 1998, s. 320, Doğan, 2011, s. 94; Yıldırım, 2006, s. 20, Ersoy vd., 2011, pp. 61-63, Jones, 1975, pp. 35-41; Uludağ, 1938, s. 454). Bilhassa İngiltere’nin en başından beri karantina karşısı bir siyaset takip ettiği görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nin Karantina Nezaretini henüz tesis ettiği günlerde İngiliz Büyükelçisi Lord Ponsonby Dışişleri Bakanlığına yazdığı bir mektupta, Osmanlı Devleti’nin karantina önlemlerini eleştirmiş ve özellikle frenk tüccarlarına vereceği zarara vurgu yapmıştır (TNA. F.O. 412/1 – Turkey No. 46, 1839, pp. 303-304; Bulmuş, 2012, p. 111). İngilizleri asıl rahatsız eden husus, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 18 Ağustos 1838’de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile elde edilen olağanüstü ticari kazanımların, yeni kurulan Karantina Nezareti’nin⁹ tesis edeceği karantina istasyonlarına kurban gitmesi endişesiydi ve bu ihtimal dışı değildi (Panzac, 1997, s. 222-223; Bulmuş, 2012, pp. 108-109).

Osmanlı Devleti sahip olduğu pek çok ticaret ve liman şehirlerinin yanı sıra, Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi iki önemli deniz ticaret yoluyla doğu-batı ticaretinin en önemli geçiş güzergâhlarından birisiydi. Doğudan batıya veya aksi yönde giden bir ticaret gemisinin uzun süre bu durakta bekletilmesi, şüphesiz Avrupalılar nezdinde ekonomik açıdan çok endişe verici bir durumdu. Bu noktada özellikle İngilizler ticaret üzerinde yıkıcı tesirleri olacağı gerekçesiyle karantinalara karşıydılar (Kütükoğlu, 2018, s. 247). Aksine Osmanlılar, tebaanın sıhhati için şüphe arz eden her türlü insani ve ticari nakliyatın belli bir yerde ve belli bir süre tecrit edilmesinden yanaydılar (Doğan, 2011, s. 94-95; Panzac, 1997, s. 221-223). Dahası Osmanlı Devleti’nin önemli bir tıbbi reform olarak Karantina Nezaretini tesis etmek suretiyle karantina uygulamalarını başlattığı yıllar, İngiltere’de karantinanın kamu sağlığı için gerekli olup olmadığının ve ticarete verdiği zararın en hararetle tartışıldığı yıllardı. Ticaret mahfillerinin etkili olduğu İngiltere’de karantina yasalarının yürürlükten ya tamamen kaldırılması veya hafifletilmesi tartışılmaktaydı. 1841 yılına gelindiğinde ise kısmi

⁹ Sultan II. Mahmut, 20 Nisan 1838’de karantina nizamlarını düzenlemek, karantinaları tatbik ve takip etmek üzere “karantina meclisi”, “sıhhiye meclisi”, “meclis-i tahaffuz” gibi değişik isimlerle anılan Karantina Nezaretini tesis etmiştir. Bkz. Gülten Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVIII/222, (Ağustos 1994), s. 329-376; a.mlf., “Karantina”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 463-465; a. mlf., *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 5-7; a. mlf., “Osmanlılar’da Hıfzıssıhha”, s. 320; Abdullah Köşe, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’de Karantina Yani Usul-i Tahaffuzun Tarihçesi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, V/1, (2003), s. 89-119.

uygulamalar söz konusu olmakla beraber İngiltere'de karantina yasaları kaldırılmıştı (Mullett, 1949, pp. 539-545; Ackerknecht; 2009, pp. 14-16; Hardy, 1993, pp. 250-269).

SONUÇ

İngiltere'nin Bağdat Başkonsolosluğu'nda görevli Doktor Binbaşı William Henry Colvill'e göre Bağdat Vilayeti'nde görülen veba salgınlarının temel sebebi bu vilayetteki bataklıklardır. Suya doymuş toprağın oluşturduğu bu bataklıklar şehrin pisliğiyle birlikte vebaya davetiye çıkartmaktadır. Keza, derde derman olma çalışmaları da Bağdat halkı için ayrı bir dert olmuştur. Bilhassa hasta veya sağlıklı ayırımı yapılmaksızın insanları bir araya toplayan karantina istasyonlarını eleştiren Dr. Colvill, bir işe yaramadığı gibi salgının yayılmasını arttırdığı gerekçesiyle acilen kaldırılmasının Bağdat için daha faydalı olacağını sık sık vurgulamış ve hakeza, salgını önlemek için insanların pisliğe doymuş bataklık yerleşimlerden kuru ve temiz sahalara nakledilmelerini önermiştir.

Dr. Colvill'in konsolosluğa sunmuş olduğu raporlarda yer alan ölüm istatistikleri ise bölgede yaşanan veba felaketinin boyutlarını gözler önüne sermektedir ki, raporlarda sık sık bu yüksek rakamların bile gerçeği yansıtmadığı ve aslında oranların çok daha yüksek olduğu işaret edilmiştir. Özellikle Nisan-Mayıs aylarında bazen birkaç günde yüzlerce insanın hayatını kaybettiği tablolarda da açıkça görülmektedir. Salgın kadar üzücü olan bir diğer husus ise Dr. Colvill'in de işaret ettiği üzere, insanların hayatıyla alakalı sıhhi meselelerde dahi bir rüşvet çarkının hemen oracıkta kurulmasıdır. Merkezi idarenin gönderdiği sıhhi tedbir kararlarının icra sahasında gayr-ı ciddi bir tutumla nasıl bayağılaştırıldığına ve rüşvetle suiistimal edildiğine şahit olmaktadır.

Bununla birlikte, 1875-1877 yılları arasında Bağdat Vilayeti'nde görülen veba salgınları karşısında alınan tıbbi önlemlerden birisi olan karantina uygulamalarına karşı İngiliz konsolosluğunun ortaya koymuş olduğu tepkiler, yukarıda izah etmeye çalıştığımız İngiltere'nin karantina karşıtı siyasetinden bağımsız düşünülemez. Tıbbi açıdan makul eleştiriler olduğu gibi insan sağlığının muhafazası yerine ticari kazanımların muhafazası ve devri daimi noktasından meseleyi ele alan art niyetli bir yaklaşım da söz konusudur. Gerek Dr. Colvill'in gerekse de konsolos Albay Nixon'un üstlerine sunmuş oldukları raporlarda sık sık karantina karşıtı ifadeler yer vermeleri ve kaldırılmasının faydalı olacağı vurgusu yapmaları samimi ve iyi niyetli bir yaklaşım değildir. Çünkü bu yaklaşım, İngiltere'nin doğudaki ticari kazanımlarına hanel gelmemesi için benimsediği karantina karşıtı siyasetle uyum gösterdiği gibi aynı doktor ve konsolosun Hindistan veya İngiltere'ye gidecek gemilerin, daha söz konusu ülkelerin sınırlarına girmeden, sıkı bir sağlık kontrolüne tabi

tutulmalarını istemeleriyle de tezatlık göstermektedir. Körfez bölgesinde karantina karşıtı bir tutum benimseyen konsolosluğun, İngiltere ve Hindistan söz konusu olduğunda aksi bir talepte bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla gerek merkezi gerekse yerel idarenin vilayetteki veba salgınlarını önlemeye yönelik dâhili karantina uygulamalarına vilayette görevli İngiliz memurların yazışma ve raporlarında sanki insanlar acımasızca ölüme terk ediliyormuş gibi bir algı yaratmaları gerçeği yansıtmamaktadır. Asıl gerçek, salgın yüzünden bile olsa İngilizlerin Körfez bölgesindeki ticari kazanımlarının zarara uğramaması veya uğratılmamasıdır. Takdir edilecektir ki, kişisel karantinalar, ev karantinaları, köyler, kasabalar ve şehirlerarası ve hatta ülkeler arası karantinalar ve kısıtlamalar bu gün bile salgınlar karşısında hala ilk akla gelen, vazgeçilmez tıbbi tedbir ve uygulamalardır. Oysa İngiliz memurları 1870’li yıllarda sırf İngiliz ticari menfaatleri için Büyükelçilik ve Dışişleri Bakanlığı nezdinde sıhhi çığırtkanlık yaparak, bu makamlar vasıtasıyla İstanbul Sağlık Kurulu (Meclîs-i Sıhhiye, Sıhhiye İdaresi), Osmanlı merkez ve vilayet idaresi üzerinde dâhili karantinaların kaldırılması için bir algı faaliyeti yürütmüşler ancak bunda muvaffak olamamışlardır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1- İngiliz Milli Arşivleri (The National Archives - TNA) - Londra.

Foreign Office (FO)

TNA. FO. 78/2518, No. 1, No. 2, No. 5, No. 5/1/6, No. 7, No. 7/1, No. 9, No. 9/1, No. 19, No. 20/1, No. 20/2, No. 20/3, No. 20/4, No. 20/5, No. 20/6, No. 20/7, No. 20/9, No. 20/11, No. 20/14, No. 23, No. 25, No. 28, No. 30, No. 33, No. 34, No. 36, No. 38, No. 41, No. 43, No. 45/1, No. 47, No. 48, No. 52, No. 53, No. 53/1.

TNA. FO. 195/1076, No. 6, No. 7, No. 7/1/5, No. 7/2/6, No. 7/3/22, No. 9, No. 9/1, No. 10, No. 11, No. 11/1, No. 15, No. 15/1, No. 15/2, No. 16, No. 16/1, No. 16/2, No. 17/1, No. 17/2, No. 17/3, No. 19, No. 20, No. 20/1, No. 20/2, No. 23, No. 25, No. 30, No. 36, No. 38, No. 44, No. 45/1, No. 57.

TNA. FO. 195/1142, No. 18, No. 18/2, No. 18/3, No. 18/5, No. 18/6, No. 19/1, No. 19/2, No. 19/3, No. 19/4, No. 26/1, No. 33, No. 33/1, No. 38, No. 41.

TNA. FO. 881/2686, Confidential. Ek-1, Ek-2.

TNA. FO. 881/2893, Confidential. No. 1, No. 2/1, No. 2/2, No. 2/3, No. 2/4, No. 2/5, No. 2/6, No. 2/7, No. 2/8, No. 2/9, No. 2/10, No. 2/11, No. 2/12, No. 2/13, No. 2/14, No. 2/15.

TNA. FO. 881/3032, Confidential. No. 2, No. 2/1, No. 2/2.

TNA. FO. 881/3086, Confidential.

TNA. FO. 881/3208, Confidential. No. 1, No. 1/1, No. 1/2, No. 1/3, No. 1/4, No. 1/5, No. 1/6, No. 1/7, No. 2/1, No. 2/2.

TNA. FO. 881/3359, Confidential. No.55, No.55/1.

2. British Library (BL) – Londra.

Indian Office Records (IOR)

BL. IOR. L/PS/20/C91/1.

BL. IOR. L/PS/20/C91/2.

BL. IOR. L/PS/20/C91/4.

BL. IOR. L/PS/20/C30.

BL. IOR. L/MIL (Military) /17/15/41/2.

B. Kitaplar ve Makaleler

Ackerknecht, E. H. (2009). Anticontagionism between 1821 and 1867. *International journal of epidemiology*, 38, 7-21.

Akyay, N. (1974). Türkiye’de veba salgınları ve veba hakkında eski yayınlar. *Mikrobiyoloji bülteni*, 8 (2), 209-216.

Arık, F. Ş. (1991). Selçuklular zamanında Anadolu’da veba salgınları. *Tarih araştırmaları dergisi*, 15 (26), 27-57.

Baysun, M. C. (1997). Bağdat. *İslam ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2, 195-211.

Bin Arif, Şerafeddin. (1309). Basra şehri hakkında topoğrafya-yı tıbbi. Mahmud Bey Matbaası.

Bulmuş, B. (2012). *Plague, quarantines and geopolitics in the ottoman empire*. Edinburg University Press.

Carvalho, S & Mark Z. (2001). The international health regulations in historical perspective. In A. Price Smith (Ed.). *Plagues and politics infectious disease and international policy*. (pp. 235-261). Palgrave Macmillan,

Colvill, W. H. (1872). Sanitary report on turkish arabia. *Transactions of the medical and physical society of Bombay*. No. XI (pp. 32-73). Education Society’s Press.

----- (1879). Notes on the recent history of the plague in the province of Baghdad. *Transactions epidemiological society of London*, 4 (1), 9-29.

Doğan, G. (2011). Osmanlı İmparatorluğu’nda karantina uygulaması ve Venedik uluslararası sıhhiye konferansı. *Hacettepe üniversitesi Türkiyat araştırmaları enstitüsü dergisi*, 15, 91-109.

Dols, M. W. (1974). Plague in early islamic history. *Journal of the American oriental society*, 94 (3), 371-383.

- (1979). The second plague pandemic and its recurrences in the middle east: 1347-1894. *Journal of the economic and social history of the Orient*, 2 (2), 162-189.
- Ekinci, İ. (2006). Basra'nın tıbbî coğrafyası hakkında bazı bilgiler. *Fırat üniversitesi orta doğu araştırmaları dergisi*, 4 (2), 157-178.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu M. & Özdil, O. (2012a). Osmanlı vilayet salnamelerinde Bağdat. Orsam Yayınları.
- (2012b). Osmanlı vilayet salnamelerinde Basra. Orsam Yayınları.
- Ersoy, N., Güngör Y. & Akpınar A. (2011). International sanitary conferences from the Ottoman perspective (1851-1938). *Hygiea internationalis: an interdisciplinary journal for the history of public health*, 10(1), 53-79.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve ortaçağ Avrupa'sına etkileri. *Tarih okulu dergisi*,10, 123-150.
- Groves, A. N. (1832). *Journal of a residence at baghdad during the years 1830 and 1831. Published by James Nisbet.*
- Halaçoğlu, Y. (1992). Basra-Osmanlı dönemi. *İslam ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 5, 112-114.
- Hardy, A. (1993). Cholera, quarantine and the english preventive system, 1850-1895. *Medical history*, 37, 250-269.
- Hurşîd Paşa, M. (1997). *Seyâhatnâme-i hudûd (Çev. A. Eser). Simurg Yayıncılık.*
- Jones, N. H. (1975). *The scientific background of the international sanitary conferences 1851-1938. Published by World Health Organization.*
- Kılıç, O. (2004). Eskiçağdan yakınçağa genel hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar. *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.*
- Köşe, A. (2003). Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de karantina yani usul-i tahaffuzun tarihçesi. *Osmanlı bilimi araştırmaları*, 5 (1), 89-119.
- Kurat, Y. T. (1962). 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin sebepleri. *Bellekten*, 46 (103), s. 567-592.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadi yapısı. *Türk Tarih Kurumu Yayınları.*
- Loftus, W. K. (1857). *Travels and researches in Chaldea and Susiana. Robert Carter & Brothers.*
- Longrigg, S. H. (1925). *Four centuries of modern Iraq. Oxford University Press.*
- Mullett, C. F. (1949). A century of English quarantine (1709-1825). *Bulletin of the history of medicine*, 13 (6), 527-545.
- Onul, B. (1980). *İnfeksiyon hastalıkları. 6. Basım, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.*

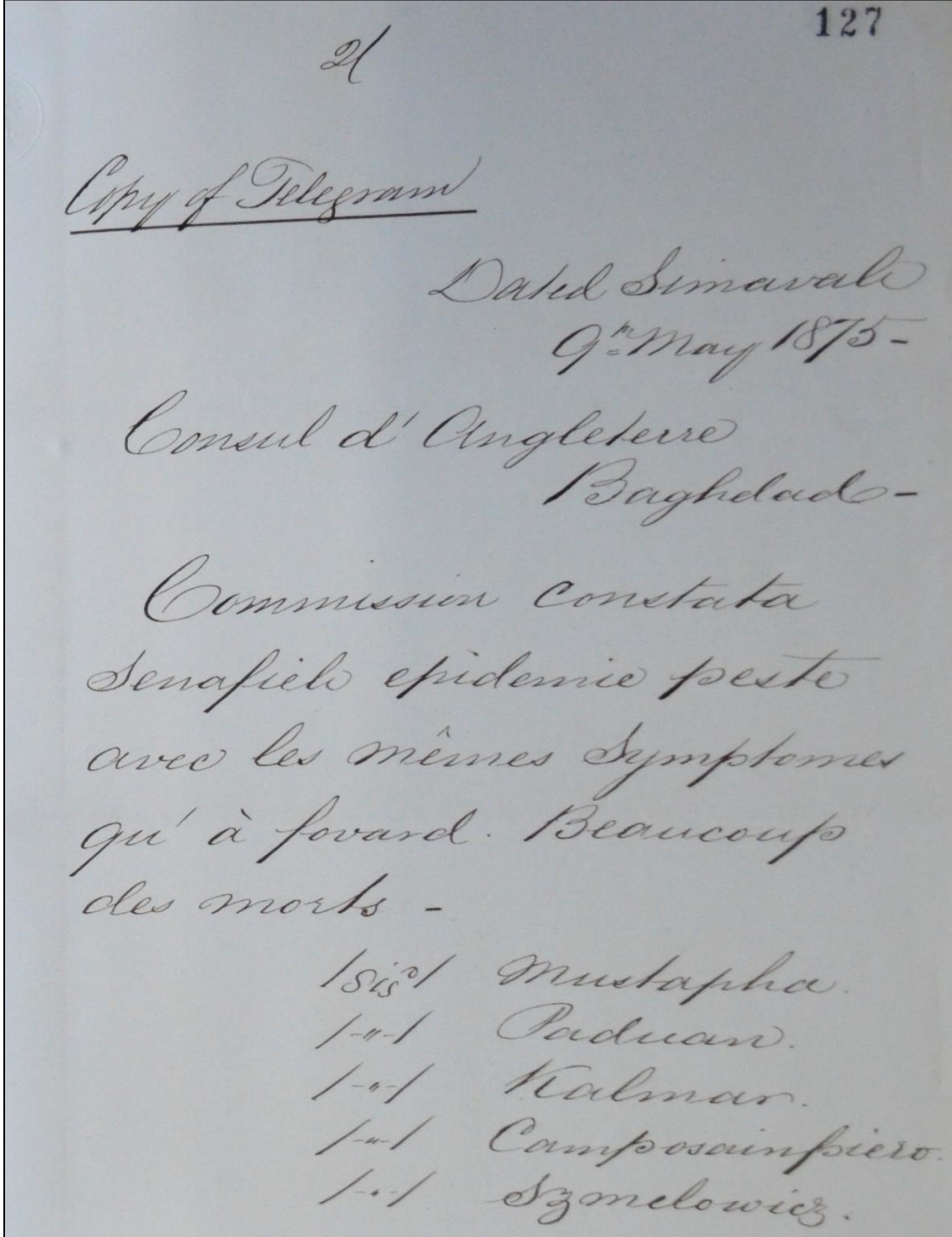
- Ortaylı, İ. (2000). 19. yüzyılda bir Mezopotamya limanı: Basra. Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim makaleler I. Turhan Kitabevi Yayınları, 171-182.
- Özdemir, H. (2005). Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Panzac, D. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda veba 1700-1850 (Çev. S. Yılmaz). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1996). Hicaz karantina teşkilatı (1865-1914). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (1994). Karantina meclisinin kuruluşu ve faaliyetleri. Belleten, 58 (222), 329-376.
- (2001). Karantina. İslam ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 24, s. 463-465.
- (1998). Osmanlılar'da hıfzıssıhha. İslam ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17, 319-321.
- Tholozan, J. D. (1869). Epidemie de peste en mesopotamie en 1867. Victor Massan Et Fils.
- Uludağ, O. Ş. (1938). Son kapitülasyonlardan biri: karantina. Belleten, 2 (7-8), 445-467.
- Ünver, A. S. (1935). Türkiye'de veba (taun) tarihçesi üzerine. Tedavi kliniği ve laboratuvarı dergisi, 5 (18), 70-81.
- Varlık, N. (2017). Akdeniz dünyasında ve Osmanlılarda veba 1347-1600. Kitap Yayınevi.
- (2018). Osmanlılarda veba salgınları. Toplumsal tarih, 296, 30-36.
- (2011). Tâun. İslam ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40, s. 175-177.
- Wellsted, J. R. (1840). Travels to the city of the caliphs along the shores of the Persian Gulf and the Mediterranean. Henry Colburn Publisher, I, 280-302.
- Yıldırım, N. (2006). Osmanlı coğrafyasında karantina uygulamalarına isyanlar “karantina istemezük!. Toplumsal tarih. 150, 18-27.

C. Gazete, Tez ve İnternet Kaynakları

- The London Gazette, 14 May 1875, Issue, 24208, p. 2627.
- Gökhan, İ. (1998). XIII. ve XIV. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de krizler, kıtlıklar ve vebalar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. (2008). XI. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu ve civar bölgelerde hastalıklar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Al-jumaily, Q. (2012). Instruction to the epidemic history of the late Ottoman Iraq. https://www.academia.edu/4153385/Epidemic_History_of_the_Late_Ottoman_Iraq, (Erişim tarihi: 15.01.2020).

Ekler

Ek-1: Salgının veba olduğuna dair karantina komisyonunun Albay Nixon'a gönderisi.

Kaynak: TNA. FO. 195/1076, No. 16/2, Bağdat-9 Mayıs 1875.

Ek-2: Dr. Binbaşı W. H. Colvill'in veba tablolarından örnekler.

4

103

Lists of cases & deaths
from plague :-
in Hillah :-

	Cases	Deaths
April 19 th	22	9
" 20 th	58	17
" 21 st	58	23
" 22 nd	44	38
" 23 rd	39	28
" 24 th	29	10
" 25 th	35	25
Total 286.		Total 150.

in Baghdad :-

April 20 th	57	52
" 21 st	120	56
" 22 nd	107	47
" 23 rd	89	56
" 24 th	74	61
" 25 th	89	45
" 26 th	87	63
Total 613.		Total 380

At Rejef from 15th to 18th 7 — 4
18th to 24th — " 10
7 — 14.

Kauzomain

19 th	4 died
20 th	4 died
22 nd	1 died

Kaynak: TNA. FO. 78-2518, No. 20/5/6, Bağdat-26 Nisan/10 Mayıs 1876.

Ek-2'nin devamı. Dr. Binbaşı Colvill'in veba tablolarından örnekler.

104

List of Cases & Deaths from plague
At Baghdad

Date	Cases	Deaths
May 11 th	64	48
" 12 th	67	47
" 13 th	75	46
" 14 th	95	41
" 15 th	76	51
" 16 th	80	52
" 17 th	64	50
" 18 th	67	28
" 19 th	47	30
Total	635	353

At Killah

May 10 th	18	19
" 11 th	21	15
" 12 th	15	11
" 13 th	21	12
" 14 th	5	17
" 15 th	5	16
" 16 th	15	18
" 17 th	9	11
" 18 th	9	15
Total	118	134

At Kautzmain

May 11 th	"	1
" 12 th	"	3
" 13 th	"	2
" 14 th	"	2
" 15 th	"	2
Total	"	10

At Kerbella

May 12 th	1	1
----------------------	---	---

At Rejef

May 9 th	"	5
" 12 th	"	5
" 14 th	"	3
" 15 th	"	2
Total	"	11

Baghdad 3
19th May 1876 3

Wm. A. Colvill
Surgeon Major
Civil Surgeon Baghdad

21-583

Kaynak: TNA. FO. 78-2518, No. 20/5/6, Bağdat - 26 Nisan / 10 Mayıs 1876.

Ek-3: Dr. Colvill'in Bağdat Yahudileri Hahamına mektubu.

To, The Chief Priest of the Jews
Baghdad -
Rev. Sir, D/ Baghdad 30th March 1877

Last Wednesday when you did me the honor of calling I spoke to you on the subject of plague for you are not the spiritual chief only, but in local matters, in a great measure the temporal ruler of a large community singular in having well regulated municipal laws especially with reference to the Poor. I remarked that you naturally looked to civilized and Christian Europe for assistance in this your time of trial, for, particularly in England, Sanitary laws have been made an especial study, and the barbarous regulations of the dark ages have given place to enlightened rules based on common sense -

So far as I understand the matter in the event of plague appearing in a house, two courses are at present permitted, you one to remain with your family in the house and have a guard on the door which probably remains till you all die, but within the last few days an alternative has I hear been allowed and I understand that you are now permitted to evacuate the premises on condition you live for a time outside the Town. As this plague is a disease essentially of filth, and as the predisposing causes of the disease exist in the soil on which the houses stand and as if you remain to be blockaded in these houses you will probably all die, there cannot be the slightest doubt as to the course to pursue - With the rich this is easy, but as your wealthy people are always willing to assist your poor, and as you have an organization for poor relief I think the sooner you take into consideration the means for meeting a possible emergency the better

I remain - Rev. Sir Yrs
W. H. Colvill

Kaynak: TNA. FO. 195-1142, No. 19/4, Bağdat-30 Mart 1877.